

LİBERALİZM, NEOLİBERALİZM VE TÜRKİYE’DE 12 EYLÜL ASKERİ DARBESİ SONRASI DÖNÜŞÜM

Umut ERDOĐAN¹

ÖZET

Türkiye’de 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ile birlikte 80’ler ve sonrası dönüşümü görebilmek için 1980 öncesi Türkiye’sinin siyasal, sosyo-ekonomik ortamının anlaşılması gerekmektedir. Liberalizmin ortaya çıkışı, küresel ve yerel boyutlarda taşıdığı anlamı, iktisadi ve siyasal farklılıkları ile neoliberalizme dönüşüm evresini ve sebeplerini araştırıp bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Liberalizm, genel itibarı ile krallıklarla yönetilen bir dünyadan, modern dünyaya geçiş kapılarından biri olarak tanımlanabilir. Bir yandan bireylerin sosyal eşitliklerini, diğer yandan serbest piyasa ekonomisini savunan liberal system, 1929 Büyük Buhran’ı ile birlikte çeşitli aksamalara ve açmazlara girmeye başlamıştır. Neoliberalizm, keynezyen iktisadın devletin serbest piyasa ekonomisinde düzenleyici rol üstlenmesi gerektiği savını, serbest piyasa ekonomisi yaklaşımının önünde engel olarak görmektedir. Türkiye’de, 12 Eylül Askeri Darbesi sonrasında ekonomide özelleştirme eğilimleri başlamıştır. Neoliberalizm bir anlamda piyasayı devlete değil, devleti piyasaya uygun hale getirmeyi amaçlayan iktisat akımı olarak klasik liberalizmden ayrılarak, yeni bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada liberalizm, keynezyen iktisat yönetimi ve neoliberalizm bağlamında; Türkiye’de 12 Eylül Askeri Darbesiyle birlikte 1980’ler ve sonrası dönüőümün neoliberalizm ekseninde nasıl gerçekleştiği analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Liberalizm, Keynezyen İktisat, Neoliberalizm, Küreselleşme, Serbest Piyasa, Devlet, Toplum, Birey

¹ Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ORCID: 0000-0001-5888-410, umuterdovan@hotmail.com
Araştırma Makalesi/Research Article, Geliş Tarihi/Received: 07/01/2023–Kabul Tarihi/Accepted: 23/01/2023

LIBERALISM, NEOLIBERALISM AND IN TURKEY TRANSFORMATION AFTER 12 SEPTEMBER MILITARY COUP

ABSTRACT

It is necessary to understand the political / socio-economic environment of the pre-1980s in order to understand and explain the transformation in Turkey in the 1980s and after with the 12 September 1980 Military Coup. The emergence of liberalism, its meaning and interpretation at global and local scales, its economic and political differences, the phase of transformation into neoliberalism and its reasons should be investigated and informed. Liberalism can be defined as one of the gateways to the modern world from a world ruled by kingdoms in general. The liberal system, which defended the social equality of individuals on the one hand and the free market economy on the other, started to enter into various setbacks and deadlocks with the Great Depression of 1929. Neoliberalism sees the argument of Keynesian economics that the state should assume a regulatory role in a free market economy as an obstacle to the free market economy approach. Neoliberalism began to settle in Turkey with the withdrawal of the state from the economic management and the September 12 Military Coup. Neoliberalism, in a sense, stands out as a new concept, separating it from classical liberalism with its unique structural features, as an economic movement that aims to make the market suitable for the market, not the state. In this study, in the context of liberalism, keynesian economic management and neoliberalism; It has been tried to analyze how the transformation took place in the axis of neoliberalism in the 1980s and after the Military Coup in Turkey.

Keywords: Liberalism, Keynesian Economics, Neoliberalism, Globalization, Free Market, State, Society, Individua

GİRİŞ

Türkiye’de 1980’ler ve sonrası dönüşümü anlayabilmek ve anlatabilmek için 12 Eylül 1980 Askeri Darbesinin öncesinin anlaşılması gerekmektedir. Liberalizmin ortaya çıkışı, küresel ve yerel ölçeklerde taşıdığı anlamı ve yorumu, iktisadi ve siyasi farklılıkları ile neoliberalizme dönüşüm evresini ve sebeplerini araştırıp bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Liberalizm, genel itibarı ile krallıklarla yönetilen bir dünyadan, modern dünyaya geçiş kapılarından biri olarak tanımlanabilir. Köle, serf olarak nitelendirilen toplum fertlerine doğası gereği sahip olduğu doğal haklarını kullanma özgürlüğünü tanıyan, fikir hürriyetine sahip birey olma imkanı sunmaktadır. Bu bağlamda liberalizm, bireyin temel hak ve özgürlüklerinin korunması ve yaşatılması esasına dayanmaktadır. Ekonomi yönetiminde ise piyasanın serbestliğini, yani serbest piyasa ekonomisini temellendirmektedir.

Liberalizmi ana tezleri ekonomi ve siyaset olarak iki alanda toplanan bir felsefi yaklaşım olarak tasvir edilirse, hem siyasette hem ekonomide liberal fikirleri benimseyenlere “liberal” denmesi gerekmektedir (Yayla, 2011). Bir yandan bireylerin sosyal eşitliklerini, diğer yandan serbest piyasa ekonomisini savunan liberal sistem 1929 Büyük Buhranı ile birlikte çeşitli açmazlara girmeye başlamıştır. Devletin sistem içindeki rolü daha da tartışılır hale gelmiştir.

1930'lardan itibaren piyasa ekonomisinin devlet tarafından düzenlenmesinin ve iktisadi devletçiliğin meşru sayıldığı, John Maynard Keynes (1883-1946 İngiltere) tarafından ortaya atılan Keynezyen iktisat doğup ve 1980'lere kadar ana akım iktisat haline gelmiştir.

Devletin serbest piyasa ekonomisinde regülatif rol üstlendiği keynezyen iktisatın, serbest piyasa ekonomisi yaklaşımının önünde engel olduğu karşıt görüşüne dayanan neoliberalizm, devletin ekonomi yönetiminden çekilmesi tavrıyla 1980'li yıllar ile birlikte yerleşmeye başlamıştır. Neoliberalizm bir anlamda piyasayı devlete değil, devleti piyasaya uygun hale getirmeyi amaçlayan iktisat akımı olarak kendisine has yapısal özellikleri ile klasik liberalizmden ayrılarak, yeni bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

1. KLASİK LİBERALİZMDEN NEOLİBERALİZME: KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Liberalizm

Modern bir siyasi düşünce biçimi olarak klasik liberalizm 17.yy'da daha çok İngiltere'de ortaya çıkmıştır. Bireysel haklar ve özgürlükler, anayasacılık, akılcılık, mülkiyet hakları gibi kavramlar yeniçağın düşünce atmosferinde, yeni toplumsal, siyasal yapıların oluşmaya başladığı dönemde liberal düşünürler tarafından da ele alınmıştır. John Locke (1632-1704), Bernard Mandeville (1670-1773), Immanuel Kant (1724-1804), Adam Smith (1723-1790), David Ricardo (1772-1823), John Stuart Mill (1806-1873) ve daha yakın tarihlerde Friedrich A. Hayek (1899-1992), Milton Friedman (1912-2006) bunların başında sayılabilmektedir.

Liberalizmin kökenine bakıldığında, doğduğu coğrafyanın İngiltere olduğu söylenebilir. Papa III. Innocentius, Kral John ve Lord'lar arasında ve Lord'ların lehine imzalanan Magna Carta (Büyük Anlaşma / Büyük Özgürlükler Sözleşmesi), liberalizmin ortaya çıkmasında önemli yer tutmaktadır. Magna Carta büyük ölçüde, insanların mülkiyet haklarının kralın keyfi el koymalarına karşı korunmasıyla ilgilidir. Bir başka deyişle Magna Carta mülkiyet haklarının güvence altına alınmasıdır (Butler, 2018, s.35, akt. Yıldırım, 2019, s.22). Parlatmentonun kurulmasına yol açan Magna Carta'nın yayımlanması, anayasacılık ve hukukun üstünlüğü konusunda kat edilen önemli bir aşama olmakla birlikte, ortaçağ kurumlarının ilgası ve merkezi devletlerin kurulmasının geciktirilmesi noktasında olumsuz yönleri de tarihçiler arasında tartışma konusu olmuştur. Bireysel hakların ve özgürlüklerin devlet karşısındaki gelişiminin pekişmesinde Rönesans (Yeniden Doğuş) ve Reform (Değişim) hareketleri de etkili olmuştur. 1688 yılında İngiltere'de gerçekleşen Şanlı Devrim (The Glorious Revolution), Avrupa'da mutlak iktidarların yıkılması ve anayasal monarşiye geçiş konusunda önemli bir aşamadır. Bu devrim ve peşinden gelen uygulamalar ile İngiltere, Avrupa'nın en liberal ülkesi konumuna gelmiştir. Şanlı Devrim aynı zamanda Aydınlanma Çağı'nın başlangıcı sayılabilmektedir (Yıldırım, 2019).

Liberalizmin en önemli kurucularından Locke ve Hume, aynı zamanda farklı liberalizmlerin ortaya çıkmasının da temel kaynaklarıdır. Hume ve Locke'tan esinlenen liberalizmler, farklı epistemolojiler kullanmalarına rağmen benzer ilkelere vararak asgari bir uzlaşa sağladılar ancak bu şartlı uzlaşa durumuna rağmen, liberalizmin kendi içindeki tartışmaları azalmamakta bilakis derinleşmektedir (Yaman, 2017)

Liberalizm temelinde, adından da anlaşılacağı gibi özgürlük (liberty) ve bireycilik vardır. Bu iki kavram beraber analiz edilince ortaya bireysel haklar ve özgürlükler konusu çıkar. Liberalizmde en çok bireysel hakların ve özgürlüklerin neler olduğu ve bireysel hakların ve özgürlüklerin nerede son bulduğu tartışılmaktadır. Eşitlik, çoğulculuk, anayasacılık, sınırlı ve tarafsız devlet gibi diğer liberal ilkelerin hepsi aslında bireysel haklar ve özgürlüklere ışık tutmak için ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu ilkeler arasında karşılıklı bağımlılık da vardır. Yani biri olmadan diğeri varlığını sürdürememektedir. “Liberalizmin bireyciliği başlıca iki anlama gelir. İlk olarak, liberalizm metodolojik olarak bireycidir. İkinci olarak, liberalizm ahlaki ya da normatif anlamda bireycidir” (Erdoğan, 2009)

Modern bir ideoloji olarak liberalizm esas itibarı ile siyasi bir doktrin olarak da görülmektedir. Siyasi sıfatı, bir öğretisi veya ideolojinin kapsayıcı bir felsefi sistem oluşturmadığına, fakat sadece siyasal alanın düzenlenmesine ve devlet toplum ilişkisine hakim olacak bir takım normatif önermelerden meydana geldiğine işaret eder. Oysa kapsayıcı bir felsefi sistem, felsefenin temel disiplinlerinin (ontoloji, epistemoloji, etik ve estetik) hepsine ilişkin birbiri ile tutarlı önermelerden oluşur.

Siyasi doktrin veya ideolojiler kapsayıcı bir felsefi sistem oluşturmasalar bile, çoğu zaman onların epistemolojik ve etik temelleri vardır. Liberalizmin modern bir doktrin olmasıyla kastedilen ise, onun yeni çağın düşünce atmosferinde ve yeni toplumsal-siyasi formasyonların oluşmaya başlamasıyla birlikte ortaya çıkmış olduğudur. Bu yeni düşünce ortamının en belirgin özelliği din merkezli toplum ve evren anlayışının terk edilmeye başlanması olmuştur. Bu bağlamda politik örgütlenme bakımından yeni sıfatı, oluşmakta olan toplumsal-siyasi formasyonların en tipisi olan merkezî devlet yapılanmasını ve buna bağlı yurttaşlık anlayışını ifade etmektedir. Liberalizm bu modernlik şartlarında ortaya çıkmış olsa da, onun her bakımdan modernlikle özdeş olduğunu düşünmekte doğru olmamaktadır. Liberteryan liberalizm, devlet-toplum ilişkisine hakim modern anlayışların bir kısmı karşısında eleştirel bir tutuma sahiptir. Bir anlamda akıl çağının ürünü olan liberalizm, kesin olarak akılcı değildir. Liberalizmin daha çok ölçülü akılcılık olduğu söylenebilmektedir.

Liberal iktisadi doktrin, ekonomik hayatta aç gözlülüğü teşvik etmek yerine, başkalarına zarar vermeden insanların kendi kazançlarının peşinde gitmesinin meşruluğunu ve imkanını ortaya koymaktadır (Sambur, Canan, & Akın, 2009). Liberaller, toplumun soyut akılcı ilkeler ışığında bir bütün olarak yeniden kurulmasını öneren ideolojilere karşı çıkarlar. Çünkü onlara göre, insan akılcı mikro (bireysel) düzeyde iyi bir davranış klavuzu olmasına rağmen, makro (toplum) düzeyinde insana klavuzluk edecek bir akılcı yoktur. Buna bağlı olarak, liberaller ayrıca toptancı ideolojik projelerin siyasi alana uygulanmaya çalışılmasının kaçınılmaz olarak totalitarizme yol açacağına inanırlar.

1.2. Liberalizmin Fikri Kökleri

Bir entelektüel ve siyasi gelenek olarak liberalizm tarihsel olarak başlıca 3 kaynaktan beslenmiştir: John Locke, İskoç Aydınlanması ve Immanuel Kant. Liberalizm esas itibarı ile bir Angol-Amerikan düşünce geleneğidir.

Liberalizmin ilk büyük düşünürü 17. yüzyıl sonlarında eser vermiş olan İngiliz filozofu John Locke' a göre insanlar doğa halinden uygar siyasi topluma geçerken doğal haklarını mahfuz tutmuşlardır. Devleti bu hakları korumakla görevlendirip yetkilendirmişlerdir. Locke bu hakları hayat, hürriyet ve mülkiyet üçlemesiyle özetlemiştir. O'nun düşüncesinde doğal haklar öylesine vazgeçilmez değerlerdir ki, sözleşmeyle kurulan siyasi yönetimin bunları sistematik olarak ihlal etmesi bireylere o yönetime karşı direnme hakkı verir. İskoç Aydınlanması olarak bilinen düşünce akımı, 18.yy da esas olarak David Hume, Adam Smith ve Adam Ferguson (1723-1816) görüşleri etrafında şekillenmiştir. Bu geleneğin temel kabulleri kendiliğinden düzen ve doğal özgürlük sistemi kavramlarında ifadesini bulmaktadır.

Liberal paradigmanın oluşmasında Immanuel Kant'ın (1724-1804) kimi fikirlerin hatırı sayılır bir yeri vardır. Liberaller genellikle Kant'tan az veya çok etkilenmişlerdir. Bu etki Kant'ın özellikle kişisel özerklik (autonomy) ve kişilerin ahlaki değeri bakımından eşitliği, kavramları ile onun evrenselci adalet anlayışı çerçevesinde kendini göstermektedir.

1.3. Kapsayıcı Liberalizm ve Siyasi Liberalizm Arasındaki Farklar

İki tür liberalizmden söz edilebilir: Kapsayıcı liberalizm ve siyasi liberalizm. Kapsayıcı liberalizm iddialarını siyasi ilke ve kurumlarla sınırlamak yerine onu kapsayıcı bir dünya görüşü olarak görür ve buna bağlı olarak iyi hayata ilişkin maddi ve kuşatıcı bir değerler sistemine atıf yapar. Bu kategoriye giren liberaller, liberal değerlerden söz ederken, birey ve toplum hayatına hakim olması gereken kapsamlı bir değerler sistemini veya özerklik gibi temel bir değerın türevlerini kastederler. Siyasi liberalizmin ise böyle kapsayıcı bir ahlaki ideal yerine politik ilkeleri vardır. Başka bir deyişle liberalizmi asgari bir ahlaki içerikle açıklamaya çalışır. Bu anlayışa göre liberal bir düzen bireyleri eğer isterlerse bu düzenden ayrılma konusunda bile serbest bırakır.

Liberalizm değerlendirilirken bu kapsamda bakıldığında, liberaller arasında iki gruptan söz edilebilmektedir. Bazı liberaller, liberal değerleri tüm toplum için bağlayıcı kabul ederken, diğerleri bu yaklaşımı liberalizm ile bağdaşmaz görürler. Mesela kapsayıcı liberalizmden yana olan B. Berry liberal değerlerin genel toplum içindeki topluluklara dayatılması gerektiğini düşünürken; W. Kymlicka ve J. Raz temelde liberal siyasi toplumun kabul edilebilir hayat tarzlarını belirlemeye yetkili olduklarını düşünmekle beraber, liberalizmi pragmatik nedenlerle alt topluluklara dayatmaya isteksizlerdir. Öte yandan J.Raws ve W.Galston gibi siyasi liberaller kapsayıcı liberal değerlerin topluma hakim olacak siyasi kurumları veya adaletin ilkelerini biçimlendirmesi gerektiği görüşündedirler.

Raws, siyasi liberalizmi iyi hayata ilişkin maddi veya kapsayıcı bir ahlaki anlayışı onaylamamakla birlikte, toplum içindeki grupların değerleri ile çatışması halinde liberal değerlerin baskın olmasından yanadır. C. Kukathas minimal siyasi liberalizmi hoşgörüyü temel aldığı için, siyasi toplumun kısmi topluluklar üzerinde çok az da olsa ahlaki otoriteye sahip olmasından yanadır.

1.4. Modern Liberalizm ve Klasik Liberalizm Arasındaki Farklar

Liberalizm içindeki önemli bir ayırmda klasik liberaller ile modern liberaller arasındaki ayırmdır. Bu esasen siyasi liberalizm içindeki bir ayırmdır. Burada belirleyici olan devletin görev alanının genişliği ve piyasa karşısındaki tutumlardır.

Burada klasik liberalizmin ayırt eden, biryandan iktisadi özgürlükler ve piyasa ekonomisi üstündeki vurgusu, öbür yandan devletin görev alanının genişlemesine karşı olmasıdır.

Klasik liberallerin hemen hepsi liberalizmi siyasi doktrin olarak görürken, modern liberaller arasında siyasi liberalizm yanlıları da, kapsayıcı liberalizm yanlıları da vardır. Onları asıl ayırt eden nokta ise, devlete klasik liberallere göre daha geniş bir hareket alanı açmalarıdır. Yani modern liberaller refah devletinden yana olan, sosyal liberallerdir. Bu tam olarak, liberalizmden Amerika’da anlaşılan şeydir. Klasik liberaller kendini bu revizyonist anlayıştan ayırmak için liberteryan yaftasını benimseme ihtiyacını dahi duyarlar. Ancak her iki grupta bireysel özgürlük, çeşitlilik ve çoğulculuk, anayasacılık ve hukukun üstünlüğü, piyasa ekonomisi gibi liberal ilke ve kurumları savunmada birleşirler. Modern liberaller, iktisadi özgürlükleri ve piyasa ekonomisini çoğu zaman öne çıkarmaz, devletin sosyal veya sivil görevlerini vurgularlar.

1.5. Çoğulculuk ve Liberalizm

Burada çoğulculuktan kastedilen ahlaki çoğulculuk veya değer çoğulculuğudur. Bu doğrultuda çoğulculuk, temel insani değerlerinin çoğulluğunun objektif bir durum olduğunu ve dolayısıyla bireyler ve gruplar tarafından izlenen ahlaki amaçların çeşitliliğinin kabul edilmesi gerektiğini ifade eder. Liberal siyaset literatüründe değer çoğulculuğuna en fazla vurgu yapan düşünür, 20. yy’ın önde gelen siyasi fikir tarihçilerinden biri olan Isaiah Berlin’dir (1909-1997). Berlin ve diğer bazı düşünürler çoğulculuk ile liberalizm arasında zorunlu bir ilişki olduğu kanaatindedirler. Çünkü, eğer insanların hayat amaçları ve doğru anlayışları birbirinden farklı ise, o zaman bu farklı varoluş tarzlarının hepsinin bir arada barış içinde yaşamasına imkan verecek, değerler bakımından mümkün olduğunca tarafsız bir siyasal-kurumsal çerçevenin tesis edilmesine ihtiyaç var demektir. Berlin’in negatif özgürlük üstündeki vurgusunu da bu çerçevede düşünmek gerekiyor. Çoğulculuk, belli bir iyi anlayışına zorunlu olarak bağlı olan pozitif özgürlüğü esas alan bir düzenle bağdaşmaz. Negatif özgürlüğe dayanan bir siyasi düzen herkesin kendi iyi anlayışına göre yaşamasına izin verir.

17. ve 18. yy’larda Avrupa’da doğan ve gerçekleşen Aydınlanma Çağı’nda, dini öğretiler yerine aklı ön plana çıkaran, evrenin merkezine insanı koyan, bilimsel düşüncüyü öne çıkaran fikirler yayılmıştır. Liberalizm, temel de;

- Bireysel hak ve özgürlükler
- Anayasalcılık ve hukuk
- Serbest piyasa ekonomisi
- Sosyal eşitlik
- Sınırlı ve tarafsız devlet
- Mülkiyet hakkı, gibi başlıca çalışma alanlarında kendini göstermektedir (Yıldırım, 2019).

Liberalizm, 19. yy boyunca tartışıldı. Hatta Marksizm (Karl Marks 1818-1883) gibi komün mülkiyete ve devletçiliğe dayalı tamamen zıt yönde fikirler de ortaya çıktı (Yılmaz, 2018). Yaşanan krizler ile liberalizmin iktisadi yönü çok tartışılmasına rağmen ana akım olma özelliğini sürdürmüştür. Ta ki kapitalizmin en önemli krizi sayılan 1929 ekonomik bunalımı ile başlayan serbest piyasa ekonomisinin işleyişine ilişkin şüpheler ortaya çıkana kadar.

1930'larla yıllar ile birlikte artan şüpheler beraberinde serbest piyasanın regüle edilmesi gerektiği baskın hale gelmiş, sonucunda da keynezyen ekonomi yönetimi modeli liberal ekonomi anlayışında ki yerini almıştır. Beraberinde birçok yeniliği de getirmiştir.

1.6. Keynezyen Ekonomi

Keynezyen iktisat için de öncelikli olarak söylenmesi gereken, temelinin yine serbest piyasa fikrine dayandığıdır. Keynezyen iktisadın farkı ise, serbest piyasanın aksadığı ve ya denge noktasından uzaklaştığı durumlarda geçici olmak kaydı ile devletler serbest piyasaya müdahale edebilirler. Klasik liberallerin öngördüğünün aksine keynezyen iktisat döneminde, iktisadi devletçilik diğer alanlara sirayet etmemiştir. Yani klasik liberalizmin ilkelerinden olan bireysel hak ve özgürlükler, anayasalcılık ve hukukun üstünlüğü, sosyal eşitlik ve mülkiyet hakkı konularında bir değişme olmamıştır. Bu dönem içerisinde Alman Nazizmi ve İtalyan Faşizmi gibi iki istisna tecrübe edilmiş olsa da, keynezyen iktisat anlayışı 2. Dünya Savaşı sonrasında da devam etmiş ve bu iki devlette kurulan yeni dünya düzeni içinde normalleşerek yerini almıştır.

Keynezyen ekonomi yönetiminin klasik liberalizmin temel ilkeleri ile örtüşmesine rağmen farklılaştığı özellikleri de önemli değişiklikleri beraberinde getirmektedir. Keynezyen ekonomi anlayışının farklılıkları:

Devletin bir iktisadi aktör olarak meşruiyet kazanması

Kamu harcamalarının artırılması

Regülasyonlar

Liberalizmin siyasi özelliklerinden çok iktisadi yönlerine öncelik tanıma

KİT (Kamu İktisadi Teşebbüsü) kuran devlet

Sosyal devlet (dezavantajlı kesimlerin gözetilmesi)

İthal ikameci iktisat politikaları vs., şeklinde sıralanabilmektedir.

Kapitalizmin altın çağı olarak ta adlandırılan 1950-1973 arası dönem aynı zamanda keynezyen iktisadında en güçlü olduğu dönemdir. Bu dönemde batı dünyasında yaşanan olağanüstü yüksek ekonomik performans şu faktörlerle sıralanabilir:

- Uluslararası ticarete artan serbestleşme
- Yüksek talep koşullarında düşük enflasyonu sağlayan uygun şartlar ve politikalar
- Yüksek yurtiçi talebin devlet tarafından etkin bir biçimde teşvik edilmesi
- 2.Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan büyüme potansiyeli

Kapitalizmin altın çağı olarak ta adlandırılan 1950-1973 döneminin ardından uluslararası ticarete bağlı parasal sistemin bozulması ve uluslararası parasal sistemsizliğe geçiş ile stagflasyonun yaşanması nedeni ile keynezyen ve devletçi uygulamalar hedef haline gelmiştir.

1.7. Fordizm Krizi

Neoliberalizmin ortaya çıkışında önemli bir yer tutan fordizm, imalat sanayisinde standart, geniş ölçekli ve kitle üretiminin hakim olduğu bir üretim şeklidir. Özellikleri:

- Dünya Savaşı sonrası 1970'li yıllara kadar üretim biçimine damga vurmuştur.
- Üretim süreci tek bir bant üzerinde olduğundan bant üretimi olarak ta bilinir.
- Üretilen metanın niteliği değil, niceliği önemlidir.

- İşçilerin detay tanımlı ve rutin bir işi sürekli yaparak verimlilik sağladığı çalışma biçimidir.
- Üretim birimleri arasındaki yatay ilişki birbirinden kopuktur.
- Üretim sürecinde ilişkiler dikey ve merkezi denetim esasına dayanır, şeklinde sıralanabilmektedir.

Fordizm, keynezyen iktisat ve devletçi uygulamaların sonucu olarak ortaya çıkan bir üretim sürecidir. Temelinde sanayi üretimi yer almaktadır. Kitle üretimine dayanan fordizm, istikrarlı bir talep yönetimine ihtiyaç duyar. Malların üretildiği piyasalar büyük ölçekli ve standart üretime yeterli talebi oluşturacak kadar istikrarlı ve büyük olmalıdır. Bu durum ulusal çapta toplam talebin hükümetler tarafından yönetilmesini gerekli kılar. Öte yandan uluslararası ticaretinde istikrarlı olabilmesi için istikrarlı bir uluslararası parasal sisteme ihtiyaç vardır. Dolar bu görevi üstlenmiştir.

Fordizm, sosyal devlete de ihtiyaç duyar. Çünkü sosyal devletin yaygınlaşması, sosyal güvenlik kurularının inşası, asgari ücret düzenlemesi ve işsizlik sigortası gibi uygulamalar bireysel riskleri azaltarak, daha çok harcama yapma imkanına kavuşmaktadır. (Yıldırım, 2019)

1.8. Neoliberalizm

2. Dünya Savaşından sonra devletçi uygulamalar, klasik liberalizmin en çok serbest piyasa kavramını zedelemiştir. Neoliberalizm de tam da bu noktadan hareketle serbest piyasayı güçlendirmek amaçlı doğmuştur. Neoliberalizm birçok disiplinin çalışma alanına girmekle beraber daha çok iktisat bilimine ait bir kavramdır.

Neoliberalizm, ekonomik faktörlerin kontrolünü devletten özel sektöre devretmeye çalışırken serbest piyasa kapitalizminin değerini vurgulayan bir siyasi ve ekonomik politika modelidir (Longley, 2021).

Neoliberalizm, toplumsal refahı artırmak için bireysel girişimciliğin önünün açılmasını, mülkiyet haklarının güvence altına alınmasını, tüm piyasaların serbest olması gerektiğini, ve iktisadi kararların alınmasında devletin değil serbest piyasanın hakim olmasını önermektedir (Harvey, 2005, s.2). Neoliberalizmin fikir babaları Friedrich Hayek ve Milton Friedman'dır.

Neoliberal iktisat politikaları ilk olarak Şili'de uygulanmıştır. Pinochet, 1973 yılında askeri ihtilalle ele geçirdiği ülkenin ekonomi yönetimini, Chicago Oğlanları olarak ta bilinen Friedman'ın öğrencisi Harberger tarafından eğitilen gruba devretmiştir. (Yıldırım, 2019)

Neoliberal iktisat politikalarının ana akım iktisat politikalarına dönüşmesi konusunda kesin bir tarih vermek zordur. 1970'li yılların 2. yarısından itibaren neredeyse tüm dünyada kademeli olarak değişik biçimlerde uygulanmaya başlamıştır.

Neoliberal anlayış en kitabi haliyle Latin Amerika ülkeleri ve Türkiye gibi sivil toplum örgütlerinin henüz oluşmadığı ülkelerde uygulanmıştır (Yıldırım, 2019). Neoliberalizm uygulamaları şöyledir:

- Serbest piyasayı canlandırma çabaları
- Finansal serbestleştirme
- Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına açıklık
- Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi

- Tek tip ve rekabetçi döviz kuru
- Vergi reformu
- Özelleştirme
- Sosyal devletin ilgası ve yerine bağış ekonomisinin inşası
- Deregülasyon
- Mali disiplin ve kamu harcamalarının yeniden düzenlenmesi
- Devletin küçültülmesi

Neoliberalizmi savunanlar serbest piyasayı her derde deva görürler. Piyasanın önünde ki her türlü engel ortadan kalkarsa, iktisadi sorunlarında ortadan kalkacağını savunurlar. Ancak neoliberal iktisat politikalarına aşağıda belirtildiği gibi ciddi eleştiriler de getirilmiştir:

- Sosyal devlet anlayışı dezavantajlı kesimlerin gözetilmesi konusunda karşılıksızlık ilkesini temel alırken, neoliberalizm mikro kredi politikası ile bireye kısa süreli çözümü geri ödemeli olarak sunmaktadır.
- Uluslararasılaşma anlayışı ile birlikte neoliberal iktisat politikaları, uluslararası şirketlere girdikleri ülkelerde kendilerine has politikalar geliştirilmesinin önünü açmaktadır.
- Deregülasyon, ilerleyen süreçte devletin serbest piyasaya göre şekillenmesini getirmektedir.
- Birey ulaşabildiği ekonomik imkanlar kadar özgür olabilmektedir.
- Özelleştirmeler ile birlikte kamu birikimleri özel yatırımlara devredilirken, devletin üretim içinde olmaması gelirin önemli bir kısmının sadece vergilerden oluşmasını da beraberinde getirmektedir.
- Serbest piyasanın korunmasını önceleyen neoliberal iktisat politikalarında vergi yükü, uygulandığı ülke vatandaşına yüklenmektedir.
- Serbest piyasanın ön planda olduğu neoliberalizmde döviz kurlarını da serbest piyasa belirlemektedir.
- Döviz kurları neoliberalizmin dokunulmazı olan uluslararası ticaret öncelenerek belirlenmek durumundadır.

Bu maddelere ek olarak dikkate alınması gereken diğer görüşler ise aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir.

- Neoliberal iktisadi politikaların uygulandığı ülkelerde beklenen büyümenin gerçekleşmemesi.
- Sahra altı Afrika ülkeler beklenen kalkınmayı başlatamaması.
- Latin Amerika, Doğu Asya, Rusya ve Türkiye' gibi ülkelerde sık ve sancılı ödemeler dengesi krizleri yaşanması.
- Latin Amerika ülkelerinde 90'lı yıllarda yaşanan toparlanmanın kısa süreli olması
- Aynı reçetenin tek parça halinde uygulanması.
- Devletin ekonomi içinde ki varlığına negatif bakılması.
- Finansal serbestleştirme ve uluslararası sermayenin yerelde açtığı zararlar.

- Neoliberal politikaların gündeminde yoksulluğun olmaması ve gelir dağılımında küresel eşitsizlik.

2. TÜRKİYE'DE NEOLİBERALİZM

Türkiye 16. yy'da Osmanlıdan itibaren küresel modernlik sürecine kendi özgül dinamikleriyle eklenilen bağımlı kapitalist bir coğrafya olarak, her evre de batı modernliğine paralel ama kendine özgü bir dönüşüm sergilemiştir. Türkiye'de politika ve ekonomi, özellikle Tanzimat'tan itibaren, modern dünya sistemindeki merkezî eğilimlere paralel bir biçimde şekillenmektedir. Bu durum toplumsal yapının işleyişini derinden etkilemiştir. Türk toplumunda, bir yandan geleneksel toplumsal işleyiş formlarından köklü bir kopuş yaşanırken, diğer yandan yeni modern hukuksal ve siyasal yapıların tesisine yönelik yoğun bir çaba içine girilmiştir (Özkan, 2013).

2.1. Demokrat Parti (DP) Dönemi

Türkiye'de 1930'lardan başlayıp 1950'lere kadar süren döneme "Devletçi Dönem" adı verilmiştir. Fakat Türk tipi devletçilik oldukça ilginç olarak karşılanmaktadır. Temel yaklaşım özel kesimi yaratmak ve korumak olduğu için devletçiliği de kapsayan bir biçimde ekonomik etkinlikler, temelde özel girişimi yönelmiştir. Cumhuriyet tarihinin ilk kalkınma planı 1933 yılında uygulamaya koyulmuştur. Bu kalkınma planının, planlı ekonomilerdeki planlara benzemediği düşünülmektedir. Daha çok hükümetin yapacağı ekonomik etkinliklerin programı niteliğinde taşıdığı düşünülmektedir. Kalkınma planı, yeni kurulacak işletmeler ve işletmelerin nereye kurulacağı hakkında hükümete verilen bir rapora dayanmaktadır. Ayrıca özel kesimi denetimsiz bırakmaktadır. Maden, kağıt, dokuma, kimya ve seramik sanayilerinin devlet tarafından kurulması planlanmıştır. Elektrik şebekesi, altın ve petrol arama işleri ve örgütleri yerbilimi eğitimi ile teknik eğitim sorunları da plan tarafından ele alınan konular arasında bulunmaktadır. Gerçekleştirilmesi düşünülen amaçların tamamı gerçekleşme de bu dönemde bir çok yabancı işletme uluslaştırılmıştır. Bir çok yabancı şirket 1938-1944 periyodunda maddi karşılıkları ödenerek uluslaştırılmıştır. Bu süre zarfında, özel kesim merkezli ulusal ekonomini atmakta oldukça başarılı olduğu söylenebilmektedir.

1936 yılında sanayileşme hedefi ile hazırlanan dört yıllık sanayi programı, kaynak sağlamada karşılaşılan zorluklar nedeni ile uygulanamamıştır. 1938 yılında hazırlanan ve 1939 yılında büyük bir kısmı değiştirilen sanayi programı da İkinci Dünya Savaşı sırasında hissedilen olumsuz ekonomik koşullardan ve sorunlara imkansızlıklar nedeni ile çözüm odaklı yaklaşımda yaşanan eksikliklerden dolayı, beklendiği kadar etkili olamamıştır. Bu sürecin sonunda tüm olumsuzluklara rağmen 1939 yılında kimya, çimento, şeker, dokuma ve maden işletmeleri büyük ölçüde tamamlanmış ya da kurulmasına başlanmıştır (Taş, 2004).

1947 yılında hazırlanan bir başka kalkınma planında enerji, tarım, demir-çelik, çimento, haberleşme, maden ve sanayi alanlarını planın merkezine almaktadır. Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını özel sektör eli ile hayata geçirme anlayışını barındıran bu plan, CHP hükümeti tarafından uygulamaya koyulamamıştır. 1950 yılında iktidarı devir alan DP hükümeti tarafından esas alınmıştır. Süreçte ekonomi, siyaseti büyük ölçüde etkilemiştir.

14 Mayıs 1950 yılında, Cumhuriyet Halk Partisi'nden (CHP) ayrılan dört milletvekili (Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü, Refik Koraltan) tarafından kurulan Demokrat Parti (DP), Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu iradesi olarak kabul edilen kadroların kurduğu ve yönettiği CHP' den iktidarı, halkın tercihi sonucunda devir almıştır.

DP liberal ilkeleri söylemde dile getiren fakat tam olarak çizgisini ortaya koymayan bir siyasal yapı olarak gözlemlenebilmektedir. Devletin ekonomi yönetimindeki rolünün nasıl olması gerektiğini net olarak ortaya koymamakla birlikte, liberalizmin temeli olan bireysel hak ve özgürlükler noktasında kesin bir tavır sahibi olduğunu söylemek yeterli olmayacaktır. DP iktidara gelirken hazırladığı parti programı ile sosyal ve bireysel özgürlüklere her ne kadar vurgu yapsa da yeterli adımları atmamıştır. Örneğin işçiler için grev hakkını kesin olarak kabul etmemiştir.

Parti programının 17. maddesinde “devletçiliği, ekonomik alanda uzun zamandan beri devam eden boşluğu bir an önce doldurmak, iş hacmini genişleterek yurttaşların geçim ve refah düzeyini yükseltmek için, devletin gerek doğrudan doğruya ekonomik faaliyetlere girişmesi, gerekse düzenleme, özendirme ve yardım yollarıyla özel biçimde ve hızla gelişmesinde görev alması anlamında anlıyoruz. Özel girişim ve sermaye, faaliyet ve işlerinin devlet tarafından düzenlenmesi ve korunması zorunluluğundan ileri gelmektedir. Bizim devletçiliğimiz, ekonomik koşulların ve gereksinimlerimizin çizdiği yoldur” denilmektedir (Talas, 1992). DP'nin 1949 yılındaki 2. Büyük Kongresi'nde kabul edilen programda ki devletçilik ilkesi ise “Bundan böyle, kamu niteliği göstermeyen alanlarda işletmeciliğe geçemeyeceğimiz gibi çeşitli nedenler altında kurulmuş olan işletmeleri, kamu hizmeti gören ve ana sanayi ile ilgili olanlar dışında belli bir plan içinde elverişli koşullarla bir bir özel girişime devretmeye çalışacağız. Devlet iktisadi kuruluş ve girişimlerinin ekonomik yapı üzerinde oluşturdukları ağırlığı hafifletebilmek için yönetim ve denetimlerini de daha sağlam esaslara bağlamak ve yararsız görülen örgütleri kaldırmak kararındayız” şeklindedir. İki farklı zamanda hazırlanan iki programdaki devletçilik anlayışları göz önüne alındığında, DP'nin kısa zamanda önemli bir anlayış değişimine uğradığı söylenebilmektedir. İlk metinde yer alan programda devletin düzenleyici ve planlayıcı yönüne olumlu yaklaşım gösterildiği, bununda tam olarak keynezyen ekonomi yönetimi anlayışını yansıttığı anlaşılmaktadır. Buna karşın ikinci metinde ise, DP'nin ekonomi yönetiminin serbest piyasa ekonomisi yaklaşımının hissedildiğini, devletin ekonomi yönetiminde olmaması gerektiği anlayışının ortaya çıktığını söylemek mümkün olmaktadır.

DP'nin iktidar olduktan sonra tam anlamıyla sermaye yanlısı olduğunu ve işgören kesimden uzaklaştığı da görülmektedir. İşçilere toplu yasal sendikal haklar konusunda yasal iyileştirme yapılmamıştır. Özellikle 1953 yılından itibaren DP iktidarı ile işçi örgütlenmeleri arasında ciddi görüş ayrılıkları olmuştur. DP iktidarının elinde bulundurduğu hükümet imkanlarını sosyal iyileştirmeler de yeterli olarak kullanamadığı söylenebilmektedir. DP hükümetleri dönemindeki yönelimin liberal olmaktan çok müdahaleci olduğu düşünülebilmektedir.

Bu dönemde ekonomi yönetimi de değişken olmuştur. İlk zamanlarda hazine topraklarının Marshall yardımları çerçevesinde gelen traktörlerle ekilmesi, sona erdirilen seferberlik sonrası genç nüfusun tarım iş gücüne katılması 1947-1953 yılları arasında tarım üretimi %10'un üzerinde artmıştır.

Kore savaşı (1951-1953) dünya pazarında hammadde fiyatlarını oldukça yükseltmiş ve pazarı genişletmiştir. Bu süre içinde Türkiye'nin sahip olduğu altın ve döviz rezervi tükenmiştir. Devlet fabrikalarının satılması, ağır sanayinin tasfiye edilmesi anlayışına dayalı özel girişim merkezli serbest piyasa ekonomisi fikri başarılı olamamıştır. Kötü gidişat DP'li bazı milletvekilleri tarafından da eleştirilmiş ve 1955 yılının ocak ayında da bu durumu açıkça eleştiren bir rapor dahi yayınlanmıştır. DP'li dört milletvekilinin (Haluk Timurtaş, Ekrem Cenani, Feridun Ergin, Kenan Akmalar) hazırlamış olduğu bu raporda ekonomi yönetimi kredi politikası ve dar gelirlielerin göz ardı edilmesi üzerinden eleştirilmiştir (Yılmaz, 2018). Bu görüş ayrılıkları sonunda DP'den ayrılan milletvekilleri 14 Aralık 1955 yılında Hürriyet Partisi'ni (HP) kurmuşlardır (Yılmaz, 2018). Yaşanan bir çok olumsuzluk sonucunda 1958 yılında DP hükümeti ile IMF arasında bir istikrar programı üzerinde anlaşma sağlanmıştır. Bu olay DP hükümetinin kötü gidişatı kabul ettiği anlamını da ortaya koymuştur. 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi ile DP dönemi son bulmuştur. 1950'li yıllarda serbest piyasa ekonomisi yaratma adına geliştirilen müdahaleci sistem, 1960'lı yıllarda ortaya çıkacak olan planlı kalkınma modelinin gerekçesi durumuna gelmiştir. 1970 yıllar ise ithal ikameci ekonomi politikaların somut olarak görülmeye başladığı dönem olmuştur. Her ne kadar 1970'li yılların sonlarında neoliberal ilkeler doğrultusunda istikrar politikaları denemeleri olsa da, Türkiye'nin neoliberal politikalarla tanışması 24 Ocak 1980 Kararları'yla olmuştur.

1970'lerin sonlarından itibaren batılı ülkeler refah devletinin radikal soldan sıkıştırılmasına karşı otoriter-popülist tepki gösterip yeni sağa doğru kayarken, iç savaş boyutlarına varan çok daha şiddetli bir çatışma yaşayan Türkiye'de egemenlerin reaksiyonu açık bir darbe biçimini almıştır. Küresel kapitalizmin gelişim dinamikleriyle güçlü bir rezonans haline geçen Türkiye, kendine has bir neoliberal dönüşüme sahne oldu.

1980'lerde Türkiye'de neoliberal yönetimin nüvelerinin oluştuğunu iddia etmemizi mümkün kılan temel olgu 'piyasa' ve 'piyasa toplumu' fikrinin Türkiye tarihinde hiç olmadığı kadar güçlü biçimde savunulmaya başlanmasıdır. Batı da uygulananlara benzer taktik ve teknikler (girişim ve rekabet kültürünü yayma, özelleştirme, özerkleştirmeye ilgili teknikler) gündeme geldi. Dolayısı ile bu dönemi neoliberalizmin alt yapısının derinleştirildiği bir kuruluş dönemi olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Batıya paralel olarak Türkiye'de neoliberalizm siyasi yönetim amacını, 'refah yaratacak olan piyasa güçlerinin önünün açılması' olarak ortaya koymuştu. Bu dönemde 3 temel anlamda ekonomik yönetim fikrinin ortaya koyulduğu görülmektedir. Bunlar;

Siyasi yönetim ekonominin doğal işleyiş ilkelerine saygılı ve uyumlu olmalıdır.

Siyasi yönetim piyasanın alanını genişletmek için gerekli yasal-kurumsal-kültürel müdahaleleri yapmalıdır.

Siyasi yönetimin kendisinin de ekonominin ilkelerine uygun olarak, yani verimlilik temelinde yeniden düzenlenmesi gerekir, şeklindedir.

1980 askeri müdahale sonrası Türkiye'de neoliberal dönüşüm sürecini;

- Anavatan Partisi ve Özal Dönemi
- 90'lı Yıllar Koalisyon Hükümetleri Dönemi

- 2000’li Yıllar ve Günümüz Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümetleri Dönemi, olarak üç başlıkta inceleyebiliriz.

2.2. 1980 Tarihli Kırılmalar: 24 Ocak Neoliberal Kararları ve 12 Eylül Askeri Darbesi

Türkiye’nin küresel sermayeyle bağlarının kuvvetlenmesine ve uluslararası şirketlerle daha yakın ilişkiler kurarak kendisini dönüştürme sürecindeki önemli olaylardan birinin de 24 Ocak Kararları olduğunu söylemek yerinde olacaktır. 24 Ocak Kararlarını Türkiye’yi dünyaya açan fırsat olarak gören ve Türkiye’ uluslararası sermayeye tek taraflı ve uluslararası sermayenin çıkarlarını önceleyen, ülke ekonomisini ulusal amaçlardan uzaklaştıran politikalar olarak gören iki farklı görüş bulunmaktadır. 1970’li yıllarda başlayıp 1980’li yıllarda hız kazanan ve teknolojik gelişmeler yardımıyla siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda dünyayı tek bir merkeze ve pazara dönüştüren küreselleşme, ulusal ekonomilerin dünya piyasalarıyla eklemlenmesine ve bütün iktisadi karar süreçlerinin giderek dünya kapitalizminin sermaye birikimine yönelik olarak belirlenmesine yol açmıştır (Yeldan, 2001) . Burada söz edilen neoliberalizmi getiren en önemli unsurun tek taraflı gelişim gösteren küreselleşme olduğudur.

24 Ocak Kararları ilke olarak fiyat mekanizmasını temel aldığından ve serbest piyasa ekonomisini savunduğundan, neoliberal bir anlayışı yansıtmaktadır. Ekonomik kalkınmayı başlatmak amacıyla alınan bu kararların özelliği, ülkede sanayinin gelişmesini sağlam ve dış ticarete yönelmektir. Oysa nüfusun büyük bir bölümünün kırsal alanda yaşadığı Türkiye’de tarımsal kalkınma bu planlarda göz ardı edilmiştir. Çünkü ekonomik kalkınmayı başlatmak için gerekli altyapının hazırlanarak, ülkedeki bölgesel piyasaların ulusal piyasalara açılması gereklidir. Bu temel altyapıların öncelikle yapılabilmesi için gerekli finansmanın sağlanacağı sektör, nüfusun önemli bir kesimini oluşturan tarım sektörüdür (Karluk, 2002).

24 Ocak Kararlarının açıklanması ve uygulanmak istenmesi ile Türkiye yeni bir döneme girmiştir (Şinasi Öztürk, 2008). 24 Ocak Kararlarının uygulanıp uygulanmaması konusundaki fikir ayrılıkları, ülke genelinde yaşanan siyasi ve ekonomik kaos, toplumsal şiddetin artması, siyasi cinayetlerin işlenmesi gibi konular gerekçe olmasıyla birlikte 12 Eylül 1980 tarihinde, gece saat 03:00 sularında, Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından ülke yönetimine el koyulmuştur. İlk bildiride, "Girişilen harekâtın amacı; ülke bütünlüğünü korumak, millî birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mâni olan sebepleri ortadan kaldırmaktır." ifadeleri yer almıştır (Evren, 1990).

Müdahale sonucu Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Süleyman Demirel’in başbakan olduğu hükûmetin faaliyetine son verildi, parlamento üyelerinin dokunulmazlığı kaldırıldı, ülkenin her yerinde sıkıyönetim ilan edildi, yurt dışına çıkışlar yasaklandı. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren devlet başkanı oldu. Yasama yetkisini kullanmak üzere Kenan Evren başkanlığında kuvvet komutanları ve Jandarma Genel Komutanı’ndan oluşan Millî Güvenlik Konseyi kuruldu. Siyasi partiler lağvedildi, parti liderleri önce askerî üslerde gözetim altında tutuldu, sonra serbest bırakıldı, bir süre sonra ise bazıları yargılandı. 12 Mart 1971 Muhtırası sonrasında değiştirilen 1961 Anayasası uygulamadan kaldırıldı ve Türkiye siyasetinin yeniden tasarlandığı bir askerî dönem başladı.

Anayasa hazırlandı, 7 Kasım 1982 günü halkoyuna sunuldu, %91,37 oy oranı ile 1982 Anayasası ve Kenan Evren'in cumhurbaşkanlığı kabul edildi (tr.wikipedia.org, 2023).

12 Askeri Darbesi Türk siyasi ve ekonomi tarihinin en önemli kırılma noktalarından biri olarak önemini korumaktadır. Devamında yaşanan gerek siyasi gerekse ekonomik olaylar sinsilesinin, günümüz Türkiye'sinin alt yapısını oluşturduğu düşünülmektedir.

2.3. Anavatan Partisi ve Özal Dönemi

Neoliberal politikalara geçiş tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de bir krizin sonrasında olmuştur. Aslında döviz bunalımı olarak ifade edilen bu kriz 1973'ten itibaren başlamıştır. Resmen 24 Ocak 1980 yılından itibaren neoliberal politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Kronolojik olarak neoliberal iktisat politikaları açısından önemli tarihler ve olaylar şöyle sıralanabilir:

- 1981'de faiz üzerindeki kontroller kaldırılmıştır
- 1984'te döviz ticareti serbestleştirilerek vatandaşların döviz taşımaya izin verilmiştir.
- 1986'da İMKB kurulmuştur.
- 1989'da sermaye hareketleri tamamen serbest bırakılmıştır.
- 1996'da AB ile Gümrük Birliği'ne girilmiş ve dış ticaret serbest hale getirilmiştir.
- 24 Ocak kararları çerçevesinde Özal liderliğinde Türkiye, 1980-1983 arası dönemde belli ölçüde ve 1983'ten sonra yoğun bir şekilde, ekonomi merkezli bir dış politika yaklaşımı benimsedi (Durmaz, 2021).

Neoliberal ilkeler doğrultusunda dış ticareti serbestleştirmek amacıyla, 1981 yılında 2 sayılı listede yer alan birçok mal 1 sayılı listeye alınarak ithalat rejimi değiştirilmiştir. Bunun nedeni ise 2 sayılı listedeki malların ithalatı için bakanlık iznine gerek duyulurken, 1 sayılı listedeki mallar için bakanlık iznine gerek yoktur. 1984 yılında ise bu listeler ortadan kaldırılarak, ithalat yasağı olan mallar listesi bir istisna haline getirilmiştir. 1983 yılında serbest bölgeler kurulmuş, 1985 yılında yeniden düzenlenmiştir.

1980-84 döneminde ihracat teşviklerinin temel aracı olan vergi iadesi, 1985 ve 1986'da önemli ölçüde azaltıldı. 1989 yılında tedrici olarak vergi iadesi kaldırıldı. Bu dönemde neoliberal iktisat politikalarında görüldüğü üzere devletin ekonomideki rolü azalmamış, aksine artmıştır. Özal bir taraftan özel sektörü teşvik ederken diğer taraftan devleti de güçlendirmiştir. 1989 yılına kadar 4 özelleştirme olmuştur. AYM 47. maddenin doğrultusunda 'özelleştirmeyi devletleştirmenin tersi' sayarak kanunla yapılmasını şart koşmuş ve 8 Haziran 1984/233 sayılı 'KİT hakkında KHK'yi iptal etmiştir. 1999 yılında özelleştirme ile ilgili hususlar anayasaya eklense de AYM 2004 yılına kadar tavrını korumuştur. (Yılmaz, 2018)

1988 yılına kadar yapılan uygulamalarla ücretlerin yükselmesi nedeni ile sorunlar oluşmuş ve Türkiye ekonomisi stagflasyon yaşamıştır. Neoliberal iktisat politikaları doğrultusunda 11.08.1989 yılında Resmi Gazete' de yayımlanan 32 sayılı kararla tüm döviz ve sermaye hareketleri serbest bırakılmıştır.

Eleştirel bakış açısı ile; Özal döneminde burjuvazi, doğrudan yasal olmayan yollarla sağlanan zenginleşmenin yanı sıra, bir şekilde yasaya uydurulan ama sonuçta haksız yollarla ilkel sermaye birikimini sağlamıştır.

Bu dönem ile elde edilebilecek çıkarımlardan biri de; piyasa toplumunun bizzat devlet eliyle kurulmaya başlanmış olmasıdır. Neoliberal doğrultuda ekonomiyi yeniden yapılandırma girişimi, hukuki ve bürokratik dolayimler atlanarak, siyasi iktidar ve sermaye çevreleri arasında organik ilişkiler kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Bu da devlet ile piyasa arasında ki ilişkilerin, devletin karakteristik yapısında yozlaşmaya neden olmuştur. 1980 sonrasında oluşan devlet-toplum ve devlet-ekonomi ilişkilerinin ciddi hegemonik kriz eğilimlerini harekete geçirdiği söylenebilir. (Yılmaz, 2018)

2.4. 90'lı Yıllar ve Koalisyon Hükümetleri Dönemi

Neoliberal politikalarla çoğu zaman ilişkilendirilen bir isim olan Özal, 1989 yılında icra yetkileri daha az olarak kabul edilen cumhurbaşkanlığına geçmiş, 1993 yılında vefat etmiştir. Ekim 1991 seçimleri ile beraber 2002 yılına kadar sürecek olan koalisyon hükümetleri dönemi başlamıştır.

Neoliberalizmin önem verdiği bir ilke olarak 1990'lı yıllarda bütçe dengesinin sağlandığı söylenemez. 1993 yılında ekonomi, 1990 ve 1992 yıllarında olduğu gibi yüksek büyüme oranlarını yakalamıştır; ancak yüksek enflasyon, yüksek dış ticaret açığı, geniş bütçe açığı ve artan borç servisi sorunları nedeniyle kısa vadeli iç ve dış borçlarda artış Türkiye ekonomisinde ki büyüme hızının sürdürülemez olduğunu göstermiştir.

İmkansız üçlü hipotezine göre finansal akımların serbest olduğu bir ekonomide aynı anda hem faizler hem de döviz kuru kontrol edilemez. Bu durumun görmezden gelinmesi hem döviz kurunun hem de faizin kontrolden çıkmasına neden olur.

5 Nisan 1994'te alınan istikrar tedbirleri daha önce kilerden farklı değildir: kamu açıklarını kontrol altına almak, KİT ürünlerine zam yapmak, kamu gelirini artırıcı vergi düzenlemeleri yapmak, kamu harcamalarını azaltıcı politika kararları almak. Daha uzun vadede ise yeni vergiler, özelleştirmeler, SGK reformu, tarımsal desteklerin azaltılmasına yönelik tedbirler alınmıştır. 1994 yılında Türkiye ekonomisi %6,1 daralmıştır.

1994-2001 yılları arası neredeyse her yıl istikrar tedbirleri alınmıştır. 1995-96-97 yılları iktisadi büyümenin yüksek olduğu yıllardır. Ancak bu büyüme daha sonra yaşanacak olan 2001 krizinin etkisini artırıcı olmuştur.

1997 Asya Krizi'nin etkisini artırdığı 1998 yılında, hükümet IMF gözetimi altında 10 yıllık Ekonomik Politikalar Bildirgesi hazırlayarak yeni bir yapısal uyum sürecine girmiştir. 1999'da IMF ile 17.Stand-by anlaşması imzalanmış ve Ocak 2000'de Enflasyonla Mücadele Programı adı altında bir istikrar programı uygulanmaya başlamıştır. Bu yapısal uyum sürecinde temel amaç, enflasyonla mücadele olmuştur.

Enflasyonun temel nedeni olarak neoliberal iktisat politikalarının uygulanmaması düşünülmektedir. 17., 18. ve 19. Stand-by düzenlemelerinin ve 2001 krizinden sonra uygulamaya konan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın (GEGP) temelini oluşturmasıdır. Çünkü 3'lü koalisyon (DSP-MHP-ANAP) hükümetiyle bu politikaların uygulanamayacağı öngörülmektedir.

Kasım 2000'de bankaların likidite darlığı nedeni ile bir kriz yaşanmıştır.

Aralık 2000'den Şubat 2001 tarihine kadar 17. Niyet Mektubu'ndaki uygulamalara devam edilmiştir.

1980’de olduğu gibi 2001’de de ülke ağır bir döviz bunalımı yaşamıştır.

Bu krizden çıkış reçetesi, dünya bankasından bu iş için ayrılan Kemal Derviş tarafından hazırlanmıştır: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı. (Yıldırım, 2019)

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı: Genel olarak istikrar programı; enflasyon oranını kabul edilebilir bir seviyeye indirmek, ödemeler dengesindeki açığı azaltmak, işsizlik oranlarını düşürmek, sürdürülebilir ekonomik gelişmeyi sağlamak gibi hedefler üzerine şekillendirilen ekonomi politikaları bütün olarak tanımlanabilmektedir.

Kronikleşmiş ancak hiper-enflasyon eşiğini aşmamış ekonomilerde genel olarak tedrici politikalar ağırlık kazanırken, ani (şok) istikrar programları; vergi oranlarında hızlı bir artışa karşın kamu harcamalarının hızla azaltılmasını zorunlu kılmaktadır. Heterodoks istikrar programları; ekonomideki sosyal taraflarla uzlaşarak fiyat dondurulmasını ve belli bir dış desteği gerektirmektedir. Ortodoks politikalar açısından ise temel şart; ekonomik aktörlere, program hedeflerine tamamiyle bağlı kalınacağına yönelik güven tesis edilmesidir (kredibilite). Diğer taraftan ortodoks politikaların esası, sıkı para ve maliye politikalarını benimsemiş olmasıdır. Uygulamada fiyatlar serbest bırakılırken, kamu harcamalarını kısıcıcı ve vergi gelirlerini arttırıcı bir politika izlenmektedir. Bu çerçevede “Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP)”, sahip olduğu özellikler açısından Ortodoks bir istikrar programı olarak nitelendirilmektedir (Çolak, 2001).

Küresel ölçekte oluşan ekonomik krizlerin çözümü ve ülkelerin ekonomik istikrarını sağlayan programlar çoğunlukla makro ekonomik değişkenler tarafından belirlenmektedir. Ekonomik büyüme ve yatırım oranlarının azalması, işsizlik oranlarının artması, ihracat gelirlerindeki azalmalar, yüksek borç servis düzeyi ve borç miktarındaki artışlar; istikrar programlarını, ülkeler açısından bir zorunluluk haline getirebilmektedir (Halil Altıntaş, 2008). Türkiye ekonomisinde de 1990 sonrası yaşanan süreç, giderek sıklaşan ekonomik kriz döngülerini oluşturmaktadır. Yaşanan ekonomik krizlerde dış ekonomik faktörlerin etkinliği kabul edilmekle birlikte esas unsurlar; sürdürülemez iç borç dinamiği, özellikle kamu bankalarının ve finansal piyasaların sağlıksız işleyiş yapısı ve mali sistemin yapısal sorunları olmak üzere, içsel faktörler olarak tanımlanmaktadır (TCMB, 2022)

2.5. 2000’li Yıllar ve Günümüz Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümetleri Dönemi

AKP dönemini 2003-2008 ile 2009 ve sonrası olarak ikiye ayırabiliriz. Çünkü AKP her iki süreçte de farklı eğilimler göstermektedir. (Yıldırım, 2019)

2003-2008 yılları arasında Kemal Derviş’in GEGP’yi uyguladığı ve bu dönemde ekonomide hızlı bir iyileşme görüldüğü, 2009 ve sonrasında bir duraklama ve gerileme dönemi başlamıştır.

GEGP Türkiye’de serbest piyasanın zayıf kurumlarını inşa etmeyi ve geliştirmeyi hedeflemiştir.

Tek parti iktidarının da katkısıyla 1980’den itibaren devam eden sorunlar sarmalı 2003 yılından sonra değişmeye başladı. Bu dönemde ki AKP iktisat politikalarının temeli 2008 yılına kadar Derviş’in GEGP’na dayanıyordu.

2002 yılından itibaren özelleştirmeler hızlanmıştır. Bu dönemde toplam 34 milyar dolara yakın özelleştirme gerçekleştirilmiştir.

Özelleştirme kaynaklı bu kadar nakit girdi olmasına rağmen cari açık ve işsizlik sorunları 2003-2008 döneminde de varlığını devam ettirmiştir.

İthalatın ihracata oranla daha fazla artması sonucu dış ticaret açığı sorunu giderilememiştir. Bu açıklar yabancı yatırımlarla kapatılmış, bu da büyümenin dışa bağımlı hale gelmesine neden olmuştur.

Türkiye ekonomisi bu dönemde bir başka sorun olarak istihdam yaratamayan büyüme ile karşı karşıya kalmıştır. İşsizlik sorunu hep %10'un üzerinde büyüyerek devam etmiştir.

2008 yılında yaşanan kriz sırasında dış talebin düşürülmesi için iç talebin daralması, Türkiye'ye giren yabancı sermayenin azalması gibi faktörlerle, 2009'un ilk çeyreğinde Türkiye ekonomisi -%14,3 ile son 30 yılın en büyük daralmasını yaşamış, aynı dönemde %16,1 ile tarihinin en yüksek işsizlik oranını yaşamıştır.

2002 yılında %45 olan enflasyon, 2009 yılında %6,25'e kadar gerilese de bu yıldan sonra %10 üzerinde devam etmiş, 2019 yılına gelindiğinde enflasyon %20 bandına yükselmiştir.

“Türkiye’de 1980’le başlatılan neoliberal reformlar, son yıllarda hızlanarak ve kapsamı genişletilerek ilerletilmektedir. Bu sürecin neoliberal reformların nihai sonuçlarına ulaştırılmasıyla sonuçlanacağı anlaşılmaktadır.” (Ataay, 2006)

SONUÇ

Klasik liberalizmin temeli olan, bireyin hak ve özgürlüklerinin korunması, serbest piyasa ve mülkiyet hakkı ilkelerinin korunarak; değişen dünyaya entegrasyonunu sağlamayı amaçlayan neoliberal ekonomi politikaları, varlığını değişime ve dönüşüme uğrayarak devam ettirmektedir.

Devletin ekonomi ve üretimden çekilmesini, serbest piyasa ekonomisinin belirleyici olmasını, kamusal beklentilerin serbest piyasa beklentilerinin önüne geçmemesini, uluslararası ticaretin ve uluslararası şirketlerin önünün açılmasını, bireylerin karlılık oranlarını eşitlik ilkesinden öncelikli bulması, iş ilişkilerini piyasa beklentilerine göre dönüştürmesi gibi desteklenen ya da eleştirilen özellikleri ile neoliberalizm bir dönüşüm döngüsü olarak devam etmektedir.

Son süreçte neoliberalizm, değişen toplum ve birey beklentilerine istinaden Keynezyen politikalara yakınlaşmış, sosyal devlet ve devletin ekonomide var olması anlayışını tatbik etmeye başlamıştır. Hizmetler sektörünün hızla sanayileşmenin önüne geçmesi ve uluslararasılaşması, devletlerin iç piyasalarına yönelik yeni kolaylaştırıcı kararlar almasının da önünü açmıştır.

Türkiye'nin kuruluş ilkeleri doğrultusunda devletin düzenleyici, özendirici politikaları ile devletin kurduğu işletmeler ile ekonominin içinde olduğu ekonomi yönetimi modeli 1950 Demokrat Parti iktidarı ile dönüşmeye başlamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek parti iktidarı dönemine alternatif, demokratik sistem önerisi ile iktidara gelen Demokrat Parti serbest piyasa idealini gerçekleştirme adına, devlet işletmelerini satarak özelleştirme uygulamalarını hayata geçirmiştir.

Çalışan haklarını göz ardı eden ve taraflı liberal anlayışı nedeni ile gerek ekonomik gerekse siyasi kriz içinde kendini bulan Demokrat Parti İktidarı 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen Askeri Müdahale ile son bulmuştur. 1960'lı yıllarda uygulamaya koyulan Planlı Kalkınma Modeli, 1970 yıllarda yerini İthal İkameci İktisat Politikalarına bırakmıştır.

Türkiye'nin siyasi ve ekonomik gelişimini doğrudan etkileyen 12 Eylül Askeri Darbesi, neoliberal politikaların yerleşme sürecine katkı sağlamıştır. Bu doğrultuda devletin denetleyici ve özendirici rolünü ortadan kaldıran serbest piyasa yaratma eğilimi daha belirgin hale gelerek, ulusal hedeflerden dahi uzaklaşarak uluslararası şirketlerin ve kuruluşların küresel çıkarlarına daha yakın bir yönetim anlayışının yaygınlaşmasına yol açmıştır. Bu da kısa-orta-uzun vadede Türkiye'nin kuruluş felsefesinden bambaşka bir yöne dönüşüm sürecinin hızlanmasını sağlamıştır.

Türkiye'ye 24 Ocak 1980 kararları ve 12 Eylül Askeri Darbesi sonrası yerleşmeye başlayan neoliberalizm, ANAP ve Özal iktidarı döneminde ekonomide etkili olmaya başlanmıştır. 1990 ve sonrası dönemde koalisyon hükümetleri ve merkez sağ eğilimli politik yönelimlerin de etkisiyle değişken siyasi atmosfer ile uygulanabilirliği tartışmalı hale gelen neoliberalizm, iktisat programı olmanın dışında siyasal karar almadaki etkisiyle de çok tartışılır olmuştur.

1990'ların sonu 2000'li yılların başı itibarı ile yaşanan ekonomik krizler sonucunda çözüm üreticisi olarak ekonomi yönetiminin başına getirilen Kemal Derviş ve O'nun ürünü olan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı kısa vadede ekonomide rahatlamayı getirmiş olsa da, AKP hükümetlerinin ekonomi politikalarında yaptığı değişikliklerle, sistem yeniden tartışılır duruma gelmiştir. Bir yandan Türk devlet geleneğindeki devlet olgusu, diğer yandan serbest piyasa ekonomisinin devleti oyun dışı bırakma çabası; siyasal ve ekonomik açmazlara neden olmuştur.

Ekonomik açıdan da uygulanabilirliği tartışılmaya devam eden neoliberalizmin bireye, kazancı kadar özgürlük tanınması iddiası bireysel kaygıların birleşimi ile toplumsal bir sorun haline gelebilmektedir. Maximum kar–Minimum harcama mantığı ile örtüşen neoliberal ekonomi politikaları bu tavrı ile emek kesimini de karşısına alabilmektedir. Bilgi ve teknoloji ile gelişen neoliberalizm insan merkezli bu tür sorunları, gelişen otomasyon ve insan dışı üretim imkanları ile tüm dünyada ve Türkiye'de aşmaya çalışmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ataay, F. (2006). Neoliberalizm Ve Devletin Yeniden Yapılandırılması Türkiye'de Kamu Reformu Üzerine İncelemeler. Ankara: De Ki Basım Yayım Ltd. Şti.
- Çolak, Ö. F. (2001). Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve 2002 Yılı Bütçesi. İşveren Dergisi.
- Durmaz, F. (2021). Turgut Özal Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu Politikalarının Liberalizm Çerçevesinden İncelenmesi (1983-1993). Liberal Düşünce Dergisi.
- Erdoğan, M. (2009). Liberalizmin Tarihi ve Felsefi Temelleri. Eskiye.
- Evren, K. (1990). Kenan Evren'in Anıları 1 1990: Bayrak Harekatının Başlaması. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Halil Altıntaş, B. Ö. (2008). Gelişmekte Olan Ülkelerde Stand-By Anlaşmaları ve Ekonomik Belirleyicilere Yönelik Bir Logit Yöntem Uygulaması. Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar.
- Karluk, R. (2002). Avrupa Birliği Ve Türkiye. İstanbul: Betaş Yayınları.

- Longley, R. (2021). What Is Neoliberalism? Definition and Examples. <https://www.thoughtco.com/social-sciences-4133522>.
- Özkan, D. (2013). Aristokratik Liberalizmde Modern Devlet ve Demokratik Toplum. *Liberal Düşünce Dergisi*.
- Sambur, B., Canan, S., & Akın, B. (2009). Liberalizm Üzerine Soruşturma. *Eskiye*.
- Şinasi Öztürk, F. N. (2008). 24 Ocak Kararları, Neo-Liberal Politikalar Ve Türkiye Tarımı. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Talas, C. (1992). Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Taş, M. (2004). Menderes Döneminin Ekonomi Politikası Ve 1958 İstikrar Programı. *Mevzuat Dergisi*.
- TCMB. (2022). TCMB 2001 Yıllık Rapor. Ankara: TCMB. <https://www.tcmb.gov.tr/>. adresinden alındı
- Yaman, S. (2017). Liberalizmin Çatışan Ekolleri: Liberteryenizm ve Evrimci Liberalizm. *Amme İdaresi Dergisi*.
- Yayla, A. (2011). Türkiye'nin Liberal Geleceği. *Liberal Düşünce Dergisi*.
- Yeldan, E. (2001). Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldırım, C. (2019). Dünyada Ve Türkiye'de Neoliberalizm. İstanbul: Ketebe Kitap Ve Dergi Yayıncılığı.
- Yılmaz, K. E. (2018). Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt-7 Liberalizm. İstanbul: İletişim Yayınları.